

3.1	STRUKTURA VÝZKUMNÉHO PROCESU	37
3.2	VOLBA TÉMATU	38
3.3	TEORETICKÉ UKOTVENÍ	41
3.3.1	Vyhledávání literatury	43
3.3.2	Role odborné literatury v procesu empirického výzkumu	47
3.3.3	Rešerše literatury	50
3.4	VÝZKUMNÝ PROBLÉM A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	52
3.5	VOLBA VÝZKUMNÉ STRATEGIE	54
3.6	VOLBA METODOLOGICKÝCH POSTUPŮ	55
	Shrnutí	56
	Doporučená literatura	56

Vážená paní doktorko,

prosím o konzultaci bakalářské práce.

Chtěl bych dělat výzkum, a to výzkum fotbalových fanoušků, konkrétně fanoušků AC Sparta Praha. Chtěl bych zkoumat jejich motivace a rituály a také to, jak svoje členství v subkultuře vnímají a jak to vnímá jejich rodina a okolí. Pro výzkum bych chtěl použít polostrukturované rozhovory.

Téma mě zajímá, protože na zápasy Sparty od mládí chodím.

Děkuji moc za odpověď a přeji hezký den.

Navrhnout a realizovat empirický výzkum není ani trochu jednoduchou a samozřejmou věcí a není náhodou, že kvalifikační práce (od bakalářských, přes diplomní po disertační) vznikají ve spolupráci se školitelem. Ostatně empirický výzkum ve společenských vědách má celou řadu podob. Jakkoli si v následujících kapitolách této učebnice postupně představíme některé možné způsoby, jimiž jej lze realizovat, opakovaně se odkazujeme k tomu, že do jediné učebnice nelze zahrnout veškeré cesty, jimiž se empirický výzkum může ubírat. Potažmo snad žádný výzkum nikdy neprobíhá tak čistě a neproblematicky, jak je někdy v učebnicích popisováno. Je potřeba počítat s tím, že výzkumný proces je cestou, na které může výzkumník narazit na slepé uličky, může či bude muset se vrátit na počátek, dopustí se řady přešlapů či provizorních řešení.

V této učebnici se tedy zaměřujeme na představení klíčových metodologických postupů, které mohou být dobrým vodítkem pro přípravu empirického výzkumu ve společenských vědách, ale stejně tak i poukazujeme na debaty o rozdílných přístupech k tomu, jak výzkum realizovat. V následující kapitole se zaměříme na počátky procesu empirického výzkumu. Ukážeme si, jak vůbec o návrhu vlastního empirického výzkumu přemýšlet, jak v rámci tohoto promýšlení postupovat a na co brát ohled. Přičemž je namístě podotknout, že právě rozvaha toho, co, proč a jak zkoumat, je jedním z nejnáročnějších a zároveň nejvýznamnějších kroků výzkumného procesu. Na druhou stranu jde ale o činnost navýsost zajímavou – budeme při ní pronikat do tajů vědního poznání.

3.1 STRUKTURA VÝZKUMNÉHO PROCESU

Celý proces empirického výzkumu – od prvního impulzu k promýšlení nějakého tématu až po poslední tečku ve výsledném textu – znamená, že musíme učinit sadu různých závažných rozhodnutí. V některých výzkumech tato rozhodování probíhají postupně, v navazujícím sledu volby jednotlivých kroků (viz kapitola 5), jindy je naopak provádíme průběžně v celém výzkumném procesu (viz kapitola 11). Ať tak či onak, v počátku výzkumného procesu vždy

formulujeme určité *výzkumné téma*, konkretizované do *výzkumného problému* a *výzkumných otázek*, resp. *cílů výzkumu*. Promyšlení a formulace těchto rámců výzkumu se přitom opírá o vytyčení *teoretických přístupů* a *konceptů* a nezbytně zahrnuje důkladné *studium odborné literatury*. S tím vším se snoubí i volba *metodologických postupů*, tj. volba *výzkumné strategie* (popř. i *výzkumného designu*), *konstrukce vzorku* či *výzkumného souboru*, *technik a nástrojů sběru/tvorby dat*, stejně jako volba *analýzy dat* a *způsobů jejich interpretace*. Všechna tato promyšlení a rozhodování se obvykle dějí prostřednictvím toho, že navrhujeme *projekt výzkumu*.

Rámeček 3.1 → Projekt výzkumu

V počátku každého výzkumného procesu připravujeme **projekt výzkumu**, tedy jakýsi scénář toho, jak bude náš konkrétní výzkum probíhat. V případě, že jej připravujeme pro své vlastní potřeby, může jít jen o heslovité promyšlení výzkumného postupu. Často ale potřebujeme svůj výzkum někomu představit (třeba na diplomním semináři), žádat o jeho schválení (projekt bakalářské, diplomové či disertační práce) či financování (žádáme o grant). Adekvátně danému cíli přizpůsobujeme i povahu textu projektu (různí zadavatelé – ať už jde o akademická pracoviště, či třeba grantové agentury – vyžadují rozličnou strukturu předkládaných výzkumných projektů).

Ať už projekt výzkumu připravujeme s jakýmkoli záměrem, podstatné je, že jde vždy o promyšlení a přípravu vlastního výzkumu. Zjednodušeně se dá říci, že výzkumný projekt by měl přinést odpovědi na tři základní otázky: co, jak a proč (srov. Punch 2015). V projektu tedy vždy představujeme téma výzkumu a argumentujeme vědeckou relevanci a jeho souvislost s dosavadním odborným poznáním, formulujeme cíle výzkumu a představujeme postup výzkumu.

Někdy se vlastní výzkum od představy, kterou jsme vtělili do projektu, liší – to, že při realizaci vlastního výzkumu provádíme oproti projektu změny, se předpokládá zejména v kvalitativních výzkumech (viz kapitola 11). Ani to ovšem neznamená, že bychom si výzkum neměli předem promyslet a připravit.

3.2 VOLBA TÉMATU

Principiálním východiskem o jakémkoli vědním uvažování, tedy i o uvažování o empirickém společenskovědním výzkumu, je, že svět je nesamozřejmý. Vše, co se v něm děje, se neděje samo sebou – a je dobrou vlastností sociálního vědce (anebo špatnou, jak se to vezme) si neustále klást otázky po povaze dění, které zažívá.

Téma výzkumu (oblast zájmu – srov. Heath 1997) může vycházet z naší každodenní zkušenosti. Tedy týkat se nějakého sociálního jevu, který se děje v našem bezprostředním okolí a který nás zajímá, v němž spatřujeme nějaké nejasnosti. *Kdo jsou fanoušci AC Sparta Praha? Co se to vůbec děje, že někdo věnuje část svého času (a mnohdy nikoliv nepodstatnou) tomu, aby sledoval fotbalová utkání, složení jednotlivých týmů, jejich postavení v ligové tabulce atd.? Co to znamená, že se s některým fotbalovým týmem ztotožní natolik, aby byl ochoten se za něj postavit na fotbalových tribunách, ale i mimo ně? Je mezi těmito lidmi nějaký vzájemný vztah? Mají něco společného, tvoří skupinu? Či snad subkulturu? Pokud ano, jak to mají s nějakými jinými skupinami? Jak se to, že je někdo fotbalovým fanouškem nějakého klubu, promítá do jeho každodenního života? A do života druhých lidí?* To všechno jsou zcela relevantní otázky, které si můžeme klást, když se ocitáme uprostřed nějakého dění.

Zajímavé téma se nám ale může otevřít nejen prostřednictvím naší přímé zkušenosti, ale i zprostředkovaně. Slyšíme zprávu v rozhlase, novinách, televizi. Čteme diskuzi na facebooku, zachytíme glosu na twitteru, obrázek na instagramu. Zavítali jsme na výstavu, do divadla, na koncert. Přečetli jsme si román či povídku. Probíráme svět s rodiči, kamarády, známými, kolegy. Pokud téma výzkumu vybíráme ze sociální reality, která nás obklopuje, musíme ovšem záhy zjistit, jak zvolený palčivý problém uchopit v kontextu vědy.

Ale téma výzkumu se nám může otevřít i jinak. Vyslechli jsme přednášku, navštěvujeme v rámci svého studia nějaký předmět, přečetli jsme si odbornou studii. Tato cesta, tedy volba tématu výzkumu na základě dosavadního vědního poznání, je ostatně tou, která by v ideálním případě měla přemýšlení o tématu našeho výzkumu předcházet. Každý vědní obor rozpracovává paletu témat, která považuje za aktuální a hodná zkoumání. *Například jedno z aktuálních sociologických témat je, jak se v současné společnosti projevují společenské nerovnosti a jakými mechanismy se reprodukují. Významným inspirativním proudem se přitom stává kulturní třídní analýza, která do vymezení nerovností ve společnosti zapojuje kulturní dimenzi, tzv. kulturní kapitál* (Bourdieu 1984). V tom, jaké tematické oblasti a teoretické rámce jsou ve sféře toho kterého vědního oboru aktuální, může být pro začínajícího výzkumníka obtížné se zorientovat. Navíc na různých pracovištích (fakultách, katedrách) se vědečtí pracovníci obvykle věnují jen některým z palety rozmanitých aktuálních vědních oblastí a témat. Proto pro základní orientaci slouží primárně výuka doplněná konzultacemi s potenciálním školitelem. Ostatně někteří školitelé proto vypisují konkrétní témata, jež nabízejí ke zpracování v kvalifikační (bakalářské či diplomové) práci. V případě, že téma své bakalářské práce vybíráme na základě volby teoretického problému, záhy budeme spolu s ním promýšlet i to, kde, resp. prostřednictvím jakých zdrojů dat jej můžeme řešit. *Můžeme se například rozhodnout zkoumat, jak je kulturní fenomén fotbalového fanouškovství zakotven třídě, z jakého třídního zázemí fanoušci převážně pocházejí a jaký dopad má na tuto aktivitu jejich ekonomický a kulturní kapitál.*

Inspirační zdroje pro volbu tématu výzkumného projektu tedy mohou být různorodé. Pro začínající výzkumníky je ale vhodná jistá počáteční zkušenost: alespoň nějaké vědění na vstupu,

ať už vychází z každodennosti, či z dosavadního vědeckého poznání. Špatně se totiž navrhuje výzkumný projekt k tématu, o němž vůbec nic nevíme, nemáme s ním žádnou zkušenost (byť ani toto tvrzení není absolutní – v některých výzkumných designech, kupř. v etnografickém výzkumu /viz kapitoly 11.5, 12.5 a 14.5/, může být neznalost terénu výhodou). Ale stejně tak špatně se navrhuje projekt v rámci vědního oboru (paradigmatu, teoreticko-epistemologického zázemí), o němž nevíme, jak a o čem se v něm přemýšlí. Přičemž obě tyto roviny jsou podstatné a vzájemně provázané. Jak jistá obeznámenost s tématem, tak představa o tom, jaké otázky si ve vztahu k tématu věda klade, tvoří předpoklady pro dobrý výběr výzkumného tématu.

Kupříkladu zkušenost s fotbalovým fanouškovstvím může být dobrým základem pro úvahu o výzkumném projektu. Ale může jednat i o to, že tato naše dlouhodobá zkušenost může sama o sobě vést k tomu, že budeme zvenčí (tj. s odstupem) obtížně schopni nahlédnout specifika a nuance povahy fanouškovství – mnohé detaily ani nemusíme postřehnout, protože se staly součástí našeho já. A zároveň, tato naše vlastní zkušenost nám sama o sobě nepřináší dostatečnou kvalifikaci k tomu, abychom formulovali oborově a teoreticky relevantní výzkumný problém. A naopak, pokud jsme se ve svém životě s fotbalem nikdy neseťkali (a to ani zprostředkovaně), a nemáme tudíž třeba ani tušení o tom, kolik hráčů se pohybuje na hřišti a proč a podle jakých pravidel, nebo třeba o tom, že existuje nějaký systém lokálních a mezinárodních soutěží, může být obtížné se v relativně krátkém čase, který je v našem studiu vymezen pro sepsání třeba bakalářské práce, zorientovat ve fotbalovém fanouškovství tak, abychom mohli zvážit, co na něm může být společenskovědně zajímavé. Anebo jinak: pokud jsme se ve svém dosavadním studiu věnovali především evoluční psychologii, těžko si pro účely své bakalářské práce můžeme rychle osvojit třeba konstruktivistické uvažování v sociokulturní antropologii či sociologii. A naopak.

Obě tyto roviny – alespoň rámcovou obeznámenost s uvažovanou oblastí výzkumného zájmu a její uchopení vybraným vědeckým oborem či přístupem – lze v přípravě výzkumného projektu doplnit nastudováním příslušné literatury či dalších zdrojů informací, jak ukážeme dále. Podstatné nyní budiž, že při výběru tématu musíme mít na zřeteli oba tyto ohledy.

Při výběru tématu na základě každodenní zkušenosti je ale zároveň namístě zvážit – a především by tak měli učinit začínající výzkumníci –, zda vybranému tématu nejsme příliš blízcí. Společenskovědní výzkum totiž na jednu stranu vyžaduje jistý odstup (jak ostatně naznačuje předchozí příklad fotbalového fanouškovství; podrobněji viz rámeček 11.1), na stranu druhou (resp. spolu s tím) předpokládá, že sledované téma prostřednictvím svého výzkumu důkladně rozebereme, dostaneme se mu tak říkajíc na dřeň. A bezpochyby v životě každého jsou situace, jevy či fenomény, které takovému kritickému rozboru podrobit nechceme. Třeba proto, že nestojíme o zpochybnění svých vlastních postojů, životních pozic, vztahů. Nebo takové, které jsou natolik naší součástí, že si od nich náležitý vědecký odstup udělat nemůžeme. Třeba i proto, že k tomu dosud nemáme dostatek vědecko-výzkumných zkušeností.

Například není příliš rozumné začínat s výzkumem uvnitř vlastní rodiny. Jakkoli terén je nám v tomto případě obvykle dobře přístupný a lze předpokládat, že i participanti výzkumu z okruhu naší rodiny budou nakloněni spolupráci na výzkumu, je namístě zvážit, zda jsme opravdu ochotni a schopni kriticky nahlížet třeba na to, jak byla naše prababička aktivní v komunistických stranických strukturách v 50. letech 20. století. Nebo jsme se třeba z etických důvodů rozhodli pro veganství a stali se jeho zarytými stoupenci. Opravdu chceme toto své životní přesvědčení podstoupit kritické analýze a vystavit se možnosti, že si jeho přijetí ve své každodennosti zproblematizujeme?

Při volbě tématu vlastního výzkumu je třeba mít na zřeteli, že se pohybujeme na poli společenských věd, tedy věd o společnosti. A my jako výzkumníci jsme nedílnou součástí společnosti – nějak ji nahlížíme, žijeme v ní. Kdykoli se pustíme do výzkumu libovolného společenského tématu, měli bychom předpokládat, že v důsledku bádání můžeme nějakým způsobem ovlivnit jak sociální svět, který je předmětem našeho výzkumného zájmu (přínejmenším tím, že o něm sepíšeme nějakou zprávu), tak sebe sama (minimálně tím, že se dostaneme pod povrch sledovanému jevu, fenoménu, sociální skupině či jednotlivcům).

Přesto nelze říci, že by bylo možné uvažovat o tom, že bychom ve vztahu k tématu svého výzkumu mohli a měli být zcela nezaujatí. Ostatně již výběrem tématu k němu projevujeme určitý „zájem“, nějak se k němu vztahujeme. Měli bychom si tedy být svého vztahu k vybrané oblasti zájmu vědomi a svou vlastní pozici ve výzkumu hned od počátku reflektovat, tj. zvážit, jak mohou naše vlastní hodnotová či třeba politická orientace, postoje a zkušenosti ovlivnit naši vlastní výzkumnou práci. A připustit si, že ji ovlivňovat budou (podrobněji viz reflexivita v kapitolách 4 a 11.7).

Volba výzkumného tématu je tedy navýsost významným rozhodnutím, ale zdaleka ne jediným a posledním. Ať už se pro nějaké téma rozhodneme jakkoli, protože se pohybujeme na poli vědy, musíme spolu s volbou tématu zvažovat, nakolik je námi uvažované téma výzkumu relevantní a legitimní v kontextu vědního oboru, jemuž se chceme věnovat. To znamená také zjistit a přijmout, jaké otázky si ve vztahu k námi uvažovanému tématu ten který vědní obor klade. Jakkoli již můžeme mít určitou představu z výuky a spolupráce s potenciálním školitelem, nezbyvá, než abychom sami začali prozkoumávat, jak se k námi zvolenému tématu věda staví, jak ho uchopuje, jak mu rozumí.

3.3 TEORETICKÉ UKOTVENÍ

V jádru každého vědeckého poznání, tedy i společenskovědního výzkumu, stojí otázka, z jakého úhlu pohledu (sociální) realitu nahlížíme, co nás na ní zajímá, jak o ní přemýšlíme. V kapitole 2 jsme nastínili vztah mezi ontologií (jaká je podstata/povaha reality), epistemologií (jak takovou realitu poznávat, jaká je povaha poznání) a metodou (jaký soubor postupů pro poznání sociální reality zvolit). Přijetí nějakého **epistemologického přístupu** obnáší

přijetí určitého způsobu rozumění reality, a je tedy předpokladem našeho výzkumného projektu. Epistemologicko-teoretické zázemí má tudíž zásadní vliv na to, jakou kombinaci metodologických postupů pro svůj výzkumný projekt zvolíme. V kapitole 2 ukazujeme, že se do značné míry odráží už v tom, zda zvolíme kvalitativní, či kvantitativní strategii výzkumu.

V rozpracování výzkumného projektu se v souladu s přijatým epistemologickým zázemím opíráme o **teorie a koncepty**, jejichž studium nám umožňuje prohloubit naše porozumění tomu, jak byly dosud námi sledované sociální jevy ve vědě vysvětlovány (viz kapitola 2.2). V rovině východisek výzkumu nám tedy slouží teorie a koncepty jako zdroj transparentní deklarace toho, jak o svém výzkumném tématu uvažujeme. Poskytují každému tématu určitý obsahový rámec, tedy vedou nás k tomu, co má být zkoumáno, jak zkoumanému jevu či fenoménu rozumět, případně jaké mohou být jeho příčiny, po nichž je namístě se tázat; a také, jaké jsou možné limity výzkumu, pokud přijmeme nějakou konkrétní množinu jeho teoretických předpokladů.

Přijetím určitého teoreticko-epistemologického zázemí se zároveň obvykle hlásíme k určitému oboru či oblasti bádání a svůj výzkum předkládáme jako smysluplný příspěvek k tomuto oboru / této oblasti. S tím souvisí i to, jak a jaké otázky si klást. Relevantní odborná literatura nám poskytuje jak odbornou terminologii, tak adekvátní jazyk pro tvorbu oborově a epistemologicky smysluplných výzkumných otázek.

V procesu výzkumu nám teorie a koncepty mohou sloužit jako průvodci. Mnohé metodologické volby, které nás při empirickém výzkumu čekají, lze rozvážit a rozhodnout pouze na základě promyšlené teoretických východisek. Zároveň nás teorie upozorňují, čeho si v procesu výzkumu všimnout, na co se zaměřit. V neposlední řadě mají nezastupitelnou roli při analýze a interpretaci zjištění a formulaci závěrů.

Výběr použitých teorií/konceptů musí být systematický a poučený. Vybraných teorií a konceptů nemusí být příliš mnoho, ale měly by být voleny v takové šíři, aby nám byly užitečné při realizaci výzkumu. Přičemž podstatné je, aby tvořily konzistentní celek. To znamená, že naším cílem není sledovat a popsat, jak různí autoři zacházejí s nějakým konceptem, ale nastudovat a prezentovat ta pojetí, s nimiž budeme ve vlastním výzkumu sami zacházet.

Jak jsme již diskutovali v kapitole 2.1, určité formy nereflektovaných „teorií“ používáme dnes a denně proto, abychom se ve světě vyznali a dokázali v něm jednat. Za takovou „laickou“ teorii lze například považovat to, že lidé jednají s určitým záměrem či motivacemi či že nějaká skupina lidí tvoří subkulturu. Obě tyto představy nemusejí být samy o sobě nutně vzdálené vědeckému poznání, ale obvykle je možné na nich založit výzkum pouze tehdy, pokud dobře nastudujeme, co jsou to motivace či co jsou to subkultury a k jakým dalším teoriím a konceptům tyto teorie odkazují. Jinak sklouzáváme k tomu, že takřka veškeré naše tázání se ve vztahu k jednotlivcům bude směřovat k motivacím či postojům a ve vztahu ke skupinám

třeba k subkulturám (což by mimochodem znamenalo, že vědecké poznání se točí v kruhu). Ani jeden z těchto konceptů nám navíc sám o sobě nepomůže odpovědět kupříkladu na to, proč je třeba při některých zápasech AC Sparta Praha v maximální pohotovosti policie a v médiích se několik dní před zápasem píše o nebezpečí násilí v ulicích. Pokud ale své tázání se posuneme třeba směrem ke studiu nerovností či k teorii morální paniky, může se i naše zkoumání fanouškovství posunout do odborně (ale venkoncem i „laicky“) zajímavých inovativních vysvětlení.

Teorie a koncepty jsou tedy nezbytným východiskem každého empirického výzkumu. Jejich prostřednictvím (v kontextu zvolené epistemologie) začínáme důkladněji přemýšlet o výzkumném tématu a povaze dat, která bude třeba v procesu výzkumu shromažďovat/vytvářet. Což nelze provést jinak než skrze vyhledávání a studium odborné literatury. Ovšem odborná literatura nám může sloužit pouze tehdy, pokud jsme jí schopni dobře porozumět. Proto je vhodné pracovat s kombinací terciární, sekundární i primární odborné literatury (viz rámeček 3.2). Podívejme se tedy na to, jakou, kde a jak relevantní literaturu hledat a jak v tomto vyhledávání postupovat.

3.3.1 Vyhledávání literatury

Žádný výzkum se neobejde bez studia odborné vědecké literatury: odborných knih, článků v odborných časopisech, výzkumných zpráv, příspěvků ve sbornících či kolektivních monografiích, kvalifikačních prací, recenzí, slovníků, encyklopedií aj. Jde o to, že mnohá témata mají bohatou tradici jak teoretickou, tak výzkumnou. A s tou bychom se měli seznámit, abychom na existující poznatky mohli navázat při formulaci vlastního výzkumného problému a výzkumných otázek. V rámci studia literatury můžeme objevit i „bílá místa“ či nesrovnalosti v publikovaných zjištěních, jež si doslova žádají další výzkum. **Studium odborné literatury** nás ale může inspirovat i co do volby vhodné výzkumné strategie a konkrétního designu metodologického projektu našeho výzkumu. V souhrnu: je opravdu málo pravděpodobné, že by se tím, co chceme dělat, dosud nikdo na světě nezabýval. Představa o tom, co je již o zkoumaném tématu známo, nám může významně pomoci ve formulaci vlastního výzkumného projektu.

Rozvoj informačních technologií významným způsobem proměnil úskalí spojená s hledáním a studiem relevantní literatury pro výzkum. Zatímco dříve bylo hlavním problémem se k potřebné literatuře dostat, dnes je nejdůležitější dokázat se vyznat v záplavě textů, které jsou k dispozici v elektronických databázích. Podstatné je, že odbornou literaturu nenalezneme pouhým „googlováním“.

Při prvním potyčkání se s výzkumným projektem je namístě nejprve oprášit základní oborové učebnice a zároveň prozkoumat, jak se k oblasti našeho zájmu staví odborné encyklopedie, slovníky a odborné bibliografie. Tato literatura pravděpodobně v našem vlastním odborném textu (tedy třeba v bakalářské či diplomové práci) nebude figurovat, resp. neměla by být

naším základním, natož jediným teoretickým zdrojem. V tomto momentu, tedy v samém počátku našeho výzkumu, se ale může stát významným rozcestníkem, který nám pomůže zorientovat se v tom, jak na dané téma ten který obor nahlíží, co v něm z významuje jako zajímavé, a tedy i zkoumáněhodné. Odborné učebnice, encyklopedie, slovníky a odborné bibliografické rešerše představují nejobecnější a nejširší oborový konsenzus o tom, jak se v dané době daný vědní obor děje. Tedy do jakého vědního pole chceme svým výzkumem vstoupit. Přičemž je dobrým zvykem kvalitních učebnic, slovníků, encyklopedií a bibliografických rešerší, že uvádějí základní odbornou literaturu k daným tématům, tedy klíčové teorie, které formují uvažování o daném tématu v rámci určitého oboru.

Tento aspekt je zároveň výhodou i nevýhodou. Výhodou je v tom smyslu, že nás tyto typy textů učí způsobu uvažování o daném tématu v kontextu příslušného vědního oboru, popř. vědní specializace. Nevýhodou může být, že aby se příslušné uvažování dostalo do tak autoritativního žánru, jakým je třeba učebnice, slovník či encyklopedie, pravděpodobně muselo projít obšírnou vědeckou diskuzí. A ta chvíli trvá. Jinými slovy, v těchto zdrojích obvykle nenalezneme nejnovější poznatky, jimiž námi zvolené téma aktuálně žije.

Pokud máme štěstí, nalezneme k tématu naší práce přehledovou odbornou stať. Jde o texty, které jsou publikovány v odborných časopisech (ale někdy i knižně) a jejichž cílem je systematizovat dosavadní vědění k nějakému tématu, tj. představit epistemologicko-teoretická východiska, jejichž prostřednictvím bylo téma dosud nahlíženo, a poukázat na jejich možnosti a vzájemné vztahy. Oproti učebnicím, slovníkům či encyklopediím bývají tyto syntézy aktuálnější a navíc zhusta představují nejen základní teoretické směry, ale i konkrétní výzkumy v dané oblasti.

V prvotní orientaci mohou nakonec pomoci i sylaby předmětů, které jsou ve vztahu k námi vybranému tématu vyučovány na vysokých školách. Zde můžeme využít i ono prosté „googlování“, ale musíme zvážit, které zdroje má smysl považovat za relevantní. Ideálně jde samozřejmě o předměty vyučované na prestižních univerzitách či vyučované osobnostmi, které mají v daném oboru ve vztahu k zvolenému tématu jistou erudici. Součástí vysokoškolských sylabů bývá nejen vcelku podrobný rozpis témat výuky, ale i seznam povinné a doporučené literatury. Lze tedy předpokládat, že jde o literaturu relevantní. Podobně nás samozřejmě může a má orientovat i výuka, kterou jsme dosud ve své škole absolvovali. Zatímco v učebnicích, encyklopediích a slovnících nalézáme perspektivy, které se staly kánonem v příslušné disciplíně, u aktuálně vyučovaných předmětů máme naději, že vyučující sleduje současné trendy a do výuky je zapojuje. Pokud se orientujeme i dle své vlastní zkušenosti s výukou, je přidanou hodnotou, že můžeme výběr epistemologicko-teoretického zázemí, a tedy výběr konkrétní odborné literatury, konzultovat i s příslušným vyučujícím, který může být potenciálním školitelem naší bakalářské práce. Tedy můžeme postupně uvést v soulad naše uvažování o tématu s perspektivou školitele (to je vcelku významné především u prvních kvalifikačních prací, tedy prací bakalářských).

Rámeček 3.2 → Primární, sekundární a terciární literatura

Odbornou literaturu, se kterou pracujeme, můžeme dělit dle způsobu a záměru jejího vzniku na primární, sekundární a terciární.

Za **primární literaturu** považujeme původní díla přinášející nová sdělení o výsledcích odborné, tedy vědecké a vědeckovýzkumné práce. Jedná se o knihy (monografie či kolektivní monografie), původní teoretické i empirické studie v odborných časopisech, publikované výsledky vědeckých výzkumů, sborníky z konferencí a kvalifikační práce.

Sekundární literatura vychází z primární literatury. Cílem sekundární literatury je systematicky zpracovat jednotlivé dosud třeba i roztroušené primární zdroje do komplexnějšího celku. Ten může být zacílen oborově, epistemologicky, tematicky i metodologicky. Podstatné je, že s ohledem na záměr tohoto zpracování je primární literatura analyzována a interpretována. Jinými slovy, v různých přehledových statích či výkladech můžeme nalézt velmi rozmanité interpretace primární literatury. Výhodou sekundární literatury ovšem je, že nám může kompetentně představit základní korpus primární literatury k tématu. Za sekundární literaturu jsou považovány přehledové stati v odborných časopisech, přehledové monografie, učebnice, recenze, rejstříky a indexy, ale také knihovní katalogy a databáze.

Terciární literatura přináší informace o primární a sekundární literatuře. Jde o selektivní výběr a shrnutí již publikovaných sdělení, většinou ve zhuštěné podobě. Jedná se např. o encyklopedie, skripta, naučné slovníky, databáze databází.

Poznatky, uvedené v odborné literatuře (vyjma kvalifikačních prací – viz dále), před vydáním procházejí recenzním řízením (peer-review), tedy procesem odborného kritického posouzení, které zajišťuje kvalitu této literatury s ohledem na aktuální poznání ve vědě a výzkumu: vědecká obec sama prostřednictvím recenzního řízení kontroluje kvalitu a relevanci vědeckých textů. Kritériem peer-review se tedy můžeme řídit i při rozhodování, zda text je, či není odborný. V odborných časopisech nalezneme informaci o průběhu recenzního řízení a o tom, které rubriky jsou recenzovány, v knihách pak bývají explicitně uvedeni recenzenti (pokud recenzní řízení nebylo anonymní, jak tomu mnohdy je třeba v současné anglosaské produkci, či pokud nejde o reedice starších textů), lektoři či editoři textu, kteří za správnost publikované práce vedle autorů odpovídají.

Dalším možným zdrojem, který nás může dovést k relevantním odborným textům, jsou kvalifikační práce jiných studentů. Zatímco učebnice, encyklopedie, slovníky a různé typy odborných bibliografických rešerší jsou terciárními a sekundárními odbornými zdroji, kvalifikační práce, tedy práce bakalářské, magisterské či disertační, již patří k primárním zdrojům, protože

jejich cílem je vytvářet nějaké nové vědění. Ovšem to které „nové vědění“ bývá přímo úměrné tomu kterému typu kvalifikační práce, nehledě na schopnosti jejího autora. Proto při práci s těmito zdroji musíme být navýsost ostražití. Jak jsme uvedli v rámečku 3.2, jakýkoli odborný text prochází recenzním řízením, tedy můžeme předpokládat, že byl odbornou obcí vyhodnocen jako publikováním hodný a autor do výsledného textu zapracoval připomínky autorit daného oboru/tématu, které se k textu vyjádřily. Pokud jde o kvalifikační práce, jsou tyto připomínky vtělené do posudků dané práce, ale nikoli už do výsledného textu.

Přesto je namístě i tyto odborné zdroje sledovat. Jednak proto, že kvalifikační práce se zhusta zabývají tématy novými. Pokud jejich autoři pracují způsobem, který zde popisujeme, mohou natrefit na ona „bílá místa“, jichž si dosavadní věda nevěšila, resp. je dosud neuchopila. Kvalifikační práce se totiž soustředí, resp. by se soustředit měly, na velmi úzce vymezené téma, které se snaží postihnout co nejpodrobněji. Ve vztahu k výběru odborné literatury nám pak mohou nabídnout výběr přinejmenším základních teorií, jež jsou k danému tématu považovány za kanonické, tedy základní. Ovšem i obhájená kvalifikační práce může být založena na jednostranném výběru teoretického zázemí či na nevhodné kombinaci teoretických zdrojů. Navíc se nelze spolehnout na to, jak jsou dané teorie v kvalifikačních pracích popisovány, interpretovány, tedy obecně, jak se s nimi zachází. Kvalifikační práci je tedy nezbytné vždy číst v kontextu toho, na jak prestižním pracovišti vznikla, a vždy spolu s posudky, které tu kterou práci (ne)doporučovaly k obhajobě a které jsou v databázích kvalifikačních prací vždy zveřejňovány.

S veškerými doposud uvedenými zdroji teoretického zázemí našeho uvažovaného výzkumného projektu bychom měli pracovat především jako s inspirací pro další rozvažování naší další práce. V tuto chvíli, tedy poté, co jsme prozkoumali, jak se k našemu tématu staví různé učebnice, slovníky, encyklopedie, bibliografické rešerše a kvalifikační práce, už máme jisté vědění o tom, co se v tom kterém oboru či v tom kterém tématu zřejmě považuje za relevantní. Učebnice, slovníky, encyklopedie, bibliografické rešerše a kvalifikační práce nám poskytují jakési vstupní informace o tom, jak se námi vybrané téma obvykle uvažuje v kontextu daného vědního oboru či vědní odbornosti.

Pokud se ale chceme v procesu svého výzkumu posunout dále, nezbyvá, než se obrátit přímo k primární odborné literatuře. Tedy jak k autoritativním, tak i zatím třeba spíše okrajovým textům. Každopádně cílem našeho snažení je vyhledat základní korpus *primárních* textů, o něž se při formulaci našeho projektu můžeme opřít. Jde o texty, které se k tématu našeho výzkumu vztahují tak, že:

- 1) řeší stejné či obdobné téma;
- 2) pracují s epistemologickým a teoretickým zázemím, které zvažujeme použít i pro svůj výzkum;
- 3) inspirují nás co do použité metodologie;
- 4) prezentují výzkum, který probíhal ve stejném terénu, jako je námi zvažovaný (mohou nám tedy poskytnout kontextové informace k terénu);
- 5) umožní nám konfrontovat/interpretovat sebraná/vytvořená data inovativním způsobem.

V ideálním světě se nám v procesu tohoto brouzdání po uchopení tématu v různé literatuře podaří nalézt studii, která se zabývá přímo naším tématem. V současné vědě bývá samozřejmostí, že jakýkoli odborný text, který je založen na empirickém výzkumu, obsahuje celkem obšírný výklad epistemologicko-teoretických a metodologických pozic a postupů, který byl autorem zpracován na základě jeho rešerše relevantní literatury k tématu (k rešerši viz kapitola 3.3.3). Pokud se nám podaří takový text či lépe několik takových textů vyhledat, máme takřka vyhráno. Nikoli samozřejmě proto, že bychom je snad chtěli opisovat, ale proto, že jejich prostřednictvím můžeme nejlépe nalézt ty momenty, terény, případy, zaměření, které jsou v kontextu aktuálního vědního poznání hodny nového výzkumu. A zároveň nám takové primární texty poskytnou vše, co pro uvažování o vlastním výzkumném projektu potřebujeme: epistemologicko-teoretické zázemí, metodologické inspirace, výsledky dosavadních výzkumů i kontextuální informace. Pokud najdeme takovou studii či ještě lépe studie, můžeme obvykle zvesela na všechny výše uvedené zdroje rezignovat a soustředit se na studium, k němuž nás vedou právě tyto studie. To vše za dvou předpokladů: (1) musíme těmto studiím opravdu rozumět, pokud se tak dosud neděje, sekundární a terciární literatura nám může k dobrému porozumění významně pomoci, (2) musíme s nimi, ostatně stejně jako s jakoukoli jinou literaturou, pracovat podle pravidel publikační etiky – viz kapitola 4.5. Což samozřejmě obnáší i explicitní, důkladnou a argumentovanou informaci o inspiračních zdrojích – tématu a jeho zacílení, o teoriích i metodách výzkumu.

Pro případ, že by se nám doposud při využití výše uvedených postupů při vši snaze nepodařilo na takovou studii natrefit, se nyní podívejme na to, jak a jakou primární literaturu vyhledávat, podrobněji.

3.3.2 Role odborné literatury v procesu empirického výzkumu

Nechme chvíli stranou fotbalové fanoušky a představme si třeba situaci, že *jsme na svých toulkách po severních Čechách natrefili na to, že ještě poměrně nedávno na některých místech byly živoucí vesnice. V důsledku plánované těžby hnědého uhlí byly ovšem „zrušeny“, tj. de facto srovnány se zemí. A nás zajímá, jak lidé, kteří byli nuceně vystěhováni z některé takové obce XY v 80. letech 20. století, tedy „vykořeneční“ z místa svého původu, dnes rozumí tomu, co je to „domov“ (tento příklad je volnou asociací k bakalářské práci Ivany Růžičkové /2009/).*

- 1) Teoretická literatura jako zdroj epistemologických (paradigmatických) a teoretických východisek (**teoreticko-epistemologická**)

Nejprve spolu s autorkou výzkumu uvažujeme: *Co je to domov? Jde o nějakou jasnou a samozřejmou kategorii/koncept? Uvažuje se nějak o „domově“ v sociologii, antropologii, psychologii, jinde? Jak? Je „domov“ jakousi esencí, nebo spíš pocitem, či snad to může být s domovem různě – podobně, jako různě to může být třeba s „identitou“? Někteří antropologové píšou, že identita je vždy vyjednávaná ve vzájemných vztazích, a „je“ situační a relační. A argumentují perspektivou sociálního konstruktivismu. Co obnáší epistemologická pozice sociálního konstruktivismu? Je to pozice, která je mi blízká, a tudíž mohu z této perspektivy zkusit nahlédnout vybrané téma?*

Zdá se, že mé dosavadní otázky a jejich uvažování vedou ke studiu konceptů identity v teoreticko-epistemologickém zázemí sociálního konstruktivismu. Je tedy namístě jej prostudovat. Zároveň jsem při studiu literatury natrefila na pojem lokální, ba dokonce ve spojení lokální identita. S konceptem lokální identity se ovšem pracuje různými způsoby – v rozličných textech je různě definována. Mým cílem je tedy hledat takové texty, které lokální identitu rozumějí konstruktivisticky, tedy jako situační a relační vyjednávání vztahu k nějakému místu.

Postupně tedy prozkoumáváme pole dosavadního poznání k našemu tématu, a to ve smyslu jeho vědeckého uchopení (viz sociokulturní antropologie, sociální konstruktivismus, vyjednávání identit, lokální identita). Pohybujeme se tedy mezi zhruba nadhozeným tématem našeho zájmu a tím, jak se k tomuto tématu vyjadřují různé zdroje (o čem se píše i o čem se mluví, třeba v přednáškách). Postupně prozkoumáváme pole našeho zájmu a hledáme takové koncepty (tedy i takové definice pojmů), které odpovídají námi zvolenému teoreticko-epistemologickému zázemí. Cílem je vyjasnění epistemologických východisek, používaných teorií a konceptů/pojmů tak, abychom s nimi v procesu výzkumu mohli zacházet.

Trochu smutnou skutečností budiž, že teoreticko-epistemologická literatura, po které se pídíme, se nutně nemusí vztahovat k tématu našeho vlastního výzkumu (tedy např. k *pojetí domova u vystěhovaných obyvatel obce XY*). Ba dokonce, často se k němu nevztahuje. Vyjasnění a osvojení si našich vlastních epistemologických pozic dosahujeme prostřednictvím studia literatury k různorodým tématům (v našem příkladu bychom asi měli začít u *Sociální konstrukce reality* Bergera a Luckmanna /2001/ a pokračovat v navazujících textech, které důsledněji pojednávají konstruktivismus ve vztahu k vyjednávání identit a zejména lokální identity).

2) Odborná literatura, která sleduje námi zvolené téma (**tematická**)

Zatímco epistemologie, teorie a koncepty můžeme studovat v literatuře věnující se libovolným tématům, měli bychom zároveň sledovat i to, jak různě může být námi zvolené téma pojednáváno. Hledáme tedy literaturu, která se zabývá obdobnými tématy, jako je naše, a to bez ohledu na to, jaké teoreticko-epistemologické a teoreticko-konceptuální zázemí používá. Tento typ literatury nám totiž může pomoci vytvořit si plastičtější obraz o sledovaném tématu.

V námi zvoleném příkladu by šlo o texty, které se v různých terénech zabývají vztahem lidí k nějakému (obvykle zaniklému) místu. Někdy se nám podaří najít literaturu přímo ke konstrukci lokálních identit, ale od věci není ani literatura pojímající tento vztah z jiných pozic – např. výsledky dotazníkového šetření založeného na pozitivistické tradici.

3) Odborná literatura, která používá inspirativní metody (**metodologická**)

Zvolené teoreticko-epistemologické zázemí zhusta implikuje nějakou výzkumnou strategii. Jindy je určitý výzkumný design typický pro společenskovědní obor, v jehož rámci chceme výzkum uskutečnit. Ovšem mnohdy můžeme zvolit řadu způsobů, jak zvolené téma zkoumat.

Souhrnné metodologické učebnice, stejně jako ostatní sekundární literatura, slouží k prvotní orientaci v rozmanitých metodologických postupech. Obvykle ovšem odkazují i na texty, které se cíleně věnují té které výzkumné metodě. K některým typům výzkumů je namístě studovat i tuto specializovanou metodologickou literaturu.

Zároveň však, jak jsme již uvedli, obsahují současné odborné společenskovědní texty, založené na empirickém výzkumu, obvykle pasáže či kapitoly, popisující použité metody výzkumu. Je tedy namístě sledovat, jak k našemu tématu přistupovali jiní výzkumníci, které metodologické postupy pro svůj výzkum zvolili. Kde spatřovali obtíže a kde naopak výhody zvoleného postupu. Potažmo – jaké metody jsou obvykle užívány ve vztahu k našemu teoreticko-epistemologickému zázemí, v našem oboru. Vyhledáváme literaturu, o níž se můžeme opřít pro zpracování vlastního výzkumného projektu, a to zhusta i nehledě na téma, jemuž se takové texty věnují.

Autorka našeho příkladového výzkumu vychází z pozic sociokulturní antropologie. Hledá tedy texty, které rozpracovávají etnografický výzkum (viz kapitola 11.5), a to jak obecně, tak v konkrétních výzkumných projektech.

4) Literatura či zdroje, které poskytují kontextové informace o námi zvoleném tématu (**kontextová**)

V tomto případě může jít o odbornou a případně i neobornou literaturu, která nám poskytne různorodé informace o sledovaném tématu, terénu, případu. Obvykle jde o „fakty“, které nutně nemusíme podrobovat analýze, ale které nám naopak hluboký analytický vhled do tématu umožňují. (To, že je nepodrobujeme analýze, ale rozhodně neznamená, že je přijímáme nekriticky. K analytické práci s různými zdroji dat viz kapitola 15.)

V našem příkladu by šlo o informace o těžbě (hnědého) uhlí v 80. letech 20. století, o těžebních revírech a vyjednávání jejich utváření, likvidaci osídlení v těchto oblastech a stěhování obyvatel atp. A stejně tak i literatura o místech, kam byli obyvatelé nuceně přestěhováni atp.

V případě, že nemáme k dispozici dostatek odborných zdrojů a jsme nuceni se uchýlit ke zdrojům neoborným, měli bychom to explicitně zdůvodnit, a to jak v projektu výzkumu, tak ve zprávě o jeho výsledku (tedy třeba v kvalifikační práci).

Cílem veškerého tohoto snažení je především zaujmout nějakou smysluplnou pozici ve vztahu k tématu, která nám umožní klást si vědecky relevantní a vzájemně koherentní paletu otázek. Zopakujme, že chceme nalézt, co, proč a jak v celé šíři námi vybraného tématu podrobíme zkoumání.

Studium dosavadního vědění je tedy nezbytnou součástí jakéhokoliv empirického výzkumu, protože nám při přípravě našeho vlastního výzkumného projektu může přinést různorodé poznatky a významně obohatit náš vlastní výzkum.

3.3.3 Rešerše literatury

Proces vyhledávání odborné literatury se označuje jako **rešeršní činnost**. Jejím výsledkem je rešerše, tedy soupis odborných (popř. i neoborných) zdrojů k výzkumnému tématu. Obvykle nakonec nepoužijeme všechny zdroje, které jsme v rámci rešerše vyhledali a poznamenali si. Podstatou rešeršní činnosti totiž je udělat si pořádek v přehršli literatury, jež by se našeho tématu mohla týkat. Je nanejvýš pravděpodobné, že zadáme-li vybrané téma/obor/autoritativní zdroje do jakéhokoliv vyhledávače, ocitneme se v nepřehledné změti odkazů. Prvním třídícím kritériem tak může být rozlišení kvalitních odborných zdrojů (viz rámeček 3.3).

Rámeček 3.3 → Jak poznat kvalitní odbornou literaturu?

Odborné texty vyhledáváme prostřednictvím vysokoškolských či odborných knihoven, které mají zpracované vlastní přehledy dostupných elektronických zdrojů včetně návodů, jak s nimi pracovat. Od věci samozřejmě není ani fyzická návštěva knihovny, protože odborného knihkupectví. V každém případě je namístě při vyhledávání odborné literatury různé zdroje (knihovny, databáze, open access platformy atp.) kombinovat.

Zatímco zkušený badatel obvykle dokáže rozpoznat, zda je daná kniha, či článek kvalitním odborným textem, pro začínajícího výzkumníka může být takové posouzení poměrně obtížné. Vhodné je proto východiska a literaturu konzultovat s vedoucím práce či školitelem. Nicméně pro každou situaci lze shrnout určitá hrubá, ale funkční kritéria kvalitní odborné literatury.

- Kvalifikace, erudice autora v tématu/oboru, akademické pracoviště, na kterém působí.
- To, zda kniha či článek prošly recenzním řízením, prestiž nakladatelství či časopisu, ve kterém byl text publikován.
- Míra citovanosti zdroje.
- Aktuálnost, datum vydání.

Vedle posouzení kvality odborných zdrojů se řídíme tím, jak se vyhledané texty vztahují k tématu námi uvažovaného výzkumu. Přičemž v procesu vyhledávání se řídíme nejen názvem textu, ale především jeho abstraktem či resumé; popř. se zběžně podíváme na úvod a závěr studie. Jinými slovy, proces vytváření vlastní rešerše odborné literatury k našemu tématu nespočívá ve studiu literatury, ale ve vytváření komentovaného soupisu zdrojů. Komentáře vytváříme na základě svého předběžného posouzení vyhledaných textů. Rešerši sestavujeme systematicky (systém viz např. výše) a hierarchicky – označujeme si, které texty se jeví ke studiu jako významné, a do komentářů si píšeme proč.

Rešerše odborné literatury ústí ve zpracování teoretických východisek, metodologických inspirací a empirických poznatků pro dané výzkumné téma. S postupem pronikání do rozsahu

a povahy literatury k tématu ji začínáme také důkladněji studovat a doplňovat, upřesňovat, některé vyhledané zdroje vylučovat (ideálně opět s komentářem, nikoli pouhým vymazáním – nikdy nevíme, zda někdy nebude vhodné se k nim vrátit), podrobněji komentovat. S vypracovanou rešerší tedy průběžně pracujeme, a to v celém procesu výzkumu.

Rešeršní práce se nám časem bohatě zhodnotí. Systematická rešerše nám umožní formulovat kvalitní výzkumný projekt, a to jak na úrovni výzkumného problému a výzkumných otázek, tak co do návrhu jeho metodologického zpracování. Zároveň nám poskytne kvalitní zázemí pro takové situace, kdy budeme v procesu výzkumu potřebovat něco dohledat (a to jsou situace zcela běžné), a ve výsledku nám dodá dobré zázemí pro sepsání naší vlastní odborné práce.

Všechny společenskovední odborné texty, které spočívají v empirickém výzkumu, totiž vždy nutně obsahují pasáže, které vymezují teoretické a metodologické pozice autora ve vztahu k vlastnímu zpracovávanému tématu výzkumu. A jinak je tomu i v kvalifikačních pracích typu bakalářských či diplomových prací. Teoretické ukotvení výzkumu v nich bývá zpracováno v žánru *kompilace* (Šanderová 2007), tj. systematicky budovaného textu, který formou odborně poučené diskuze čtenáře zpravuje o nastudované literatuře k teoretickému zázemí tématu projektu, a to od obecnějších proklamací co do epistemologického přístupu, přes diskuzi vybraných teorií a konceptů (popř. pojmů) až po vyústění v podobě výzkumného problému (viz kapitola 3.4) a návrhu jeho metodologického řešení.

Vlastní teoretické ukotvení výzkumu tedy rozhodně neznamená soupis veškeré literatury, kterou jsme k tématu našli. Tím méně pak nějaký slovníček pojmů, natož soupis různých tezí vybraných autorů, systematicky roztríděný do kapitol. Naopak, má jít o promyšlené a uspořádané pojednání právě těch epistemologických, teoretických, konceptuálních, tematických a metodologických východisek, o které se ve vlastním výzkumu opíráme a na něž navazujeme.

Pokud jde o epistemologické zázemí výzkumu, to může, ale nemusí být explicitně v našem vlastním odborném textu diskutováno. Odborné studie mnohdy předpokládají, že epistemologické zázemí je čtenáři zřetelné už ze způsobu psaní, volby konkrétních teoretických konceptů, formulace výzkumného problému a výzkumných otázek, resp. cílů výzkumu. Tedy předpokládají odborně poučeného čtenáře. V kvalifikačních pracích by teoreticko-epistemologické pozice alespoň ve zkratce představeny být měly: „kvalifikační“ ostatně znamená prokázat dané „řemeslo“, tedy v případě společenských věd porozumění tomu, že různé teoreticko-epistemologické perspektivy implikují různé způsoby tázání se, a tedy i různé metody výzkumu. „Představeny“ ovšem nutně neznamená „diskutovány“ – po pravdě, pouštět se do epistemologických diskuzí není jednoduché. Zvláště v prvních kvalifikačních pracích je spíše rozumné se diskuzím tohoto typu vyvarovat. Podstatné budiž, že bychom si měli být jisti, z jakých pozic ke svému výzkumnému tématu přistupujeme, a to jak při rozvažování tématu výzkumu a při jeho realizaci, tak v procesu psaní naší odborné práce (je tedy zvykem přinejmenším na tento typ autoritativních textů odkazovat). To, že jsme si ten který přístup vpravdě osvojili, se ovšem obvykle pozná nejen z toho, jaké otázky si klademe a jak na ně nahlížíme, ale i z toho, jak píšeme, jaký jazyk používáme.

Zcela nezbytné je ale důkladně představit, tedy i diskutovat, vybrané teorie a koncepty. Protože právě jejich prostřednictvím můžeme námi prvotně zvažované téma zúžit na téma zkoumatelné, které vyjadřujeme prostřednictvím formulace výzkumného problému a výzkumných otázek, resp. cílů výzkumu.

3.4 VÝZKUMNÝ PROBLÉM A VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Už jsme pojednali, že prvotní zvažování výzkumných záměrů se často odehrává v rovině tématu. Aby bylo možné vůbec o výzkumu uvažovat, potřebujeme ovšem téma převést do takové podoby, aby bylo vědecky (odborně) relevantní a legitimní, a zároveň, aby bylo výzkumně uchopitelné. To znamená, že musíme promyslet, co v dané oblasti svého zájmu vlastně chceme zkoumat, z jaké oborové a teoretické perspektivy budeme k tématu přistupovat.

Toto „promyšlení“ znamená, že na základě rešerše a studia odborné literatury formulujeme **výzkumný problém**, který budeme prostřednictvím vlastního výzkumu řešit.

Výzkumný problém může představovat jednu větu či odstavec textu, v němž je jasně specifikováno, na co bude vlastní výzkum zaměřen. Tato věta či odstavec v sobě zahrnují veškeré naše dosavadní studium sledovaného tématu (tedy především studium odborné literatury, popř. i dalších zdrojů) a lze říci, že je jeho vyústěním. Ve formulaci výzkumného problému tedy používáme odborný jazyk, založený na naší znalosti teorií a konceptů, které jsme k tématu nastudovali a které ve výzkumu hodláme použít. Zároveň prostřednictvím formulace výzkumného problému již velmi konkrétně pojmenováváme, na co, jak a kde se ve svém výzkumu hodláme zaměřit.

Vrátíme-li se k (pozitivním i negativním) příkladům v této kapitole, může být výzkumný problém formulován třeba takto:

Fotbalové zápasy a třídně zakotvená morální panika na příkladu mediálního zpravodajství o AC Sparta Praha.

Vyjednávání rodinné paměti na příkladu analýzy narativních vyprávění tří generací rodiny XY. Reflexe veganských praxí v každodennosti jejich aktérů.

Konstrukce lokální identity na příkladu etnografického výzkumu obyvatel zaniklé obce XY. (Poznámkou budiž, že všechna XY znamenají anonymizaci konkrétních případů – viz kapitola 4.)

Jak vidno, výzkumný problém formulujeme ve vztahu k vědeckému poznání, přičemž konkrétní pojmy, které v jeho formulaci používáme, se vztahují ke konkrétním teoriím a konceptům, s nimiž chceme ve vlastním výzkumu pracovat. Zároveň je již z formulace výzkumného problému patrné, kde (mediální zpravodajství o zápasech, vyprávění členů rodiny, rozhovory s vegany, lidé ze zaniklé obce) a jak (obsahová analýza, narativní vyprávění, polostrukturované rozhovory, etnografie) budeme pracovat. Výzkumný problém je formulován již poměrně

přesně a úzce – ostatně, jak upozorňuje třeba Silverman (2005), cílem je říci mnoho o malém problému, nikoli málo o mnoha věcech.

Výzkumný problém tvoří jádro každého výzkumu. Nicméně jakkoli vystihuje podstatu výzkumu, pro samotný výzkum je obvykle ještě příliš obecný. Proto bývají součástí výzkumného problému **výzkumné otázky**. Ty by měly jasně, srozumitelně a přesně formulovat to, co se snažíme vlastním empirickým výzkumem zodpovědět. Výzkumné otázky vycházejí z výzkumného problému, který chceme řešit, ale zhusta se soustředí jen na určitý jeho dílčí aspekt či aspekty. Jedná se obvykle o tázací věty (v případě, že nám forma tázacích vět nevyhovuje a chceme formulovat věty oznamovací, hovoříme obvykle o cílech výzkumu, pro které ovšem platí stejné principy jako pro výzkumné otázky).

Výzkumné otázky upřesňují výzkumný problém: jejich prostřednictvím je výzkumný problém zúžen a konkretizován na jednotlivé oblasti, které budou v procesu výzkumu reálně zkoumány. Rozhodně tedy nejde o otázky, které klademe participantům výzkumu v dotazníku či při rozhovoru. Výzkumné otázky jsou formulovány v odborném jazyce a neřídko by byly bez širších znalostí těžko srozumitelné. Zároveň nelze předpokládat, že by nám lidé mohli dát přímo odpověď na to, co zkoumáme. Kdyby tomu tak bylo, bylo by daleko snazší společenskovední vědění vytvářet.

Rozdíl tedy spočívá v tom, že výzkumné otázky klademe jakožto vědci sami sobě. Sami na ně také odpovídáme, a to prostřednictvím analýzy a interpretace dat v příslušném vědním kontextu. Daty, jež analyzujeme a interpretujeme, mohou být např. odpovědi účastníků výzkumu v dotazníkovém šetření (viz kapitola 7) nebo v rozhovoru (viz kapitola 13); (nebo třeba naše záznamy pozorování /viz kapitoly 8 a 14/ či různé typy dokumentů /viz kapitola 15/ atd.).

Výzkumné otázky vymezují a organizují výzkum, určují jeho hranice, směr, kohezi – jsou pro výzkumníka vodítkem, kudy se jeho výzkum bude ubírat, resp. kudy se ubírá. Mohou sloužit jako vodítko či maják v procesu výzkumu, tj. vést nás při rozhodování se v plánování a postupu vlastního výzkumu (od volby výzkumné strategie či výzkumného designu, přes volbu výzkumného souboru, resp. vzorku či terénu pro náš výzkum, a volby vhodných technik sběru/tvorby dat až po to, jak se v přehřeli různých dat vůbec vyznat a jaké analytické postupy nás nejpřesvědčivěji dovedou k cíli, potažmo na co se v procesu analýzy a interpretace dat zaměřovat).

Pokud se vrátíme k příkladu výzkumu konstrukce lokální identity obyvatel zaniklé obce XY, můžeme si představit výzkumné otázky typu:

Výzkumný problém: *Konstrukce lokální identity na příkladu etnografického výzkumu obyvatel zaniklé obce XY.*

Výzkumné otázky:

Jak se aktéři vztahují k zaniklé obci XY?

Jaké praxe ve vztahu k zaniklé obci aktéři vytvářejí? Jak je performují?

Ve vztahu k jakým dalším aktérům svůj vztah k zaniklé obci performují?

Jak se aktéři vztahují ke svému současnému domovu?

Kde a jak je vytvářen současný „prostor“ zaniklé obce?

Jaká „místa paměti“ jsou ve vztahu k zaniklé obci XY vytvářena? Jak jsou vyjednávána?

A tak dále a tak podobně. Podoba a množství výzkumných otázek se odvíjí jak od povahy sledovaného tématu, tak od volby designu výzkumu (zatímco třeba v etnografii si můžeme, jak je to třeba ve výše uvedeném příkladu, klást řadu velmi otevřených otázek, v jiných výzkumných designech může jít třeba o 2–3 hlavní výzkumné otázky, které jsou případně rozpracovány do podrobnějších pracovních výzkumných otázek). Jak jsme uvedli, výzkumné otázky směřují výzkumný problém do vcelku konkrétních záměrů, které se na jednu stranu opírají o studium literatury k tématu, na stranu druhou zvažují možnosti vlastního zkoumání – tedy i povahu dat, která pro zodpovězení výzkumného problému potřebujeme.

Dobrý výzkum se snaží nalézt důkladně podloženou odpověď na užší, jasně vymezený problém, který je konkretizován do výzkumných otázek. Chybou je snažit se přinést odpověď na všemožné aspekty problému, které nás při výzkumu napadly. Odpovědi bývají v takových případech totiž povrchní, slabě zakotvené v empirických datech. Výzkumný problém a výzkumné otázky musejí vyplývat z oborové diskuze, musejí být pro daný obor relevantní a srozumitelné, k čemuž dospějeme právě prostřednictvím studia oborově relevantní literatury.

Musíme také vždy zvažovat, co jsme schopni s dostupnými prostředky (odbornými a metodologickými znalostmi, časem, financemi atd.) zkoumat, a realisticky podle toho výzkumný problém a výzkumné otázky formulovat. Řada témat, se kterými se setkáváme v základních oborových učebnicích, ve skutečnosti představuje rozsáhlé a komplikované problémové oblasti, které můžeme stěží vyřešit malým (studentským) projektem. Tyto učebnicové či encyklopedické syntézy klíčových oborových témat a přístupů nám ale mohou poskytnout vodítko v hledání úžeji specializovaných aspektů těchto témat, kde už i menší výzkum může přinášet hodnotný fragment vědění.

3.5 VOLBA VÝZKUMNÉ STRATEGIE

Jakkoli se v metodologických učebnicích někdy uvádí volba výzkumné strategie, tedy primárně volba mezi kvalitativním a kvantitativním (případně smíšeným) výzkumem, jako další krok přípravy výzkumného projektu, v momentě, kdy se nám podařilo dobře formulovat výzkumný problém a výzkumné otázky, již tuto volbu musíme mít nutně vyřešenou. Základními rozdíly mezi kvalitativními a kvantitativními výzkumy se zabýváme v kapitole 2 a podrobně je pak rozpracováváme v oddílech kvantitativní a kvalitativní výzkum v této učebnici a úvodních kapitolách těchto oddílů (viz kapitoly 5 a 11).

Omezme se tedy ve vztahu k volbě výzkumné strategie pouze na dvě poznámky.

Jak vidno z předchozího textu, volba výzkumné strategie nepředchází volbě tématu výzkumu, ale je jeho nedílnou součástí. Všechny společenskovědní obory (snad s výjimkou sociokulturní antropologie, i když ani zde nejde o dogma) ve svých současných přístupech akceptují jak kvantitativní, tak kvalitativní výzkumné strategie. Tedy jak v sociologii a psychologii, tak třeba v politických vědách a mediálních studiích lze realizovat jak kvantitativní, tak kvalitativní výzkumy. Volba vědního oboru tedy sama o sobě není argumentem pro volbu výzkumné strategie. (Ona výjimka sociokulturní antropologie pramení ze specifické tradice tohoto oboru, v němž je metoda /etnografický výzkum/ součástí oborových epistemologických pozic.)

Stejně tak argumentem ale není, že by některá výzkumná strategie snad byla „jednodušší“. Každý metodologický postup má své nároky, jen se tyto nároky liší a jsou v procesu výzkumu jinak rozloženy.

Primárním argumentem pro volbu vhodné výzkumné strategie a konkrétního výzkumného designu tedy je, že musí být vhodná pro zodpovězení výzkumného problému a výzkumných otázek či cílů výzkumu. Zatímco pokročilý vědec se již obvykle pohybuje v nějakých epistemologických, a tedy i výzkumných rámcích, začínající výzkumník teprve před otázkou, kudy se jeho vědecká kariéra bude ubírat, stojí. Kvalifikační práci typu bakalářské či diplomové práce lze pojmut i jako výzvu k prozkoumání, které postupy nám více „sedí“. Přesto ale úvahu o výzkumném projektu nikdy nezačínáme tím, jak bychom něco chtěli zkoumat, ale tím, co chceme zkoumat.

3.6 VOLBA METODOLOGICKÝCH POSTUPŮ

V souladu se zvolenou výzkumnou strategií zvažujeme další konkrétní metodologické postupy vlastního výzkumu, tj. zvažujeme volbu *výběrového souboru/konstrukce vzorku/případu/terénu výzkumu, technik a nástrojů sběru/tvorby dat a technik analýzy a interpretace dat*. Tyto metodologické postupy vždy uvažujeme tak, aby jejich prostřednictvím mohl být zodpovězen výzkumný problém a výzkumné otázky. Zároveň tedy zvažujeme možnosti, limity a oprávněnost použití jednotlivých metod.

Realizace empirického výzkumu je tedy spojena s řadou rozhodování. Ve vztahu k metodologickým volbám se s tím, o jaké volby jde a jaké různé možnosti řešení se nabízejí, seznámíme na dalších stránkách této učebnice. Vždy bychom však měli mít na paměti, že výzkum je systematickým procesem, jehož jednotlivé kroky by měly být promyšleny a reflektovány za pomoci výzkumných otázek, které konvenují s teoretickým zázemím výzkumného projektu. Čtenáři našeho vlastního odborného textu, který bude výsledkem našeho výzkumného snažení, by měli mít vždy možnost posoudit adekvátnost zvolených metodologických řešení. Celý proces rozhodování a jeho výsledky by proto v našem výsledném odborném textu (třeba v bakalářské či diplomové práci) měly být transparentně představeny (viz také kapitola 11.8).

Nezbytnou součástí promýšlení projektu výzkumu a jeho realizace je ohled na **etické aspekty výzkumu**. Klíčovými zásadám etiky výzkumu se proto bude věnovat hned následující kapitola 4. Ale protože etické otázky by nás měly provázet celým výzkumným procesem, bude jim poskytována pozornost také v jednotlivých kapitolách v kontextu prezentace konkrétních metodologických postupů.

Shrnutí

- Realizace empirického výzkumu znamená, že musíme učinit sadu různých závažných rozhodnutí.
- V přípravě výzkumu tato rozhodnutí formulujeme do projektu výzkumu.
- Projekt výzkumu se soustředí na popis tématu výzkumu, jeho vědeckou relevanci a jeho řešení prostřednictvím návrhu konkrétního výzkumného postupu.
- Téma výzkumu můžeme volit jak na základě naší přímé či zprostředkované zkušenosti, tak na základě dosavadního vědeckého poznání. Při promýšlení tématu musíme brát ohled jak na jeho odborné uchopení, tak na možnosti toho, kde a jak by jej bylo možné zkoumat.
- Projekt výzkumu se opírá o důkladné studium odborné literatury. Spočívá v osvojení si epistemologického zázemí, teoretických přístupů a konceptů, které chceme v procesu vlastního výzkumu používat.
- Vyhledávání odborné literatury se označuje jako rešeršní činnost; jejím výsledkem je rešerše literatury, tedy naše vlastní komentovaná databáze textů k tématu, s nimiž dále pracujeme.
- Jádrem výzkumného projektu je výzkumný problém a výzkumné otázky, v nichž je explicitně pojmenováno, co, jak a kde budeme řešit. V závěru výzkumu na ně odpovídáme.
- Promýšlení výzkumného projektu znamená promýšlení volby výzkumné strategie (popř. i výzkumného designu), konstrukce vzorku / výzkumného souboru, technik a nástrojů sběru/tvorby dat, analýzy dat a způsobů jejich interpretace.
- S odbornou literaturou pracujeme podle zásad publikační etiky.

Doporučená literatura

- Bryman, A. 2012. *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press. Kapitoly „Planning a research project and formulating research question“, „Getting started: reviewing the literature“.
- Heath, A. W. 1997. Jak psát projekt kvalitativního výzkumu. *Biograf*, 10–11, s. 129–133.
- Chenail, R. J. 1998. Jak srovnat kvalitativní výzkum do latě? *Biograf*, 15–16, s. 29–37.
- Punch, K. 2015. *Úspěšný návrh výzkumu*. Praha: Portál.
- Oxford Bibliographies*. Dostupné [online] z: <https://www.oxfordbibliographies.com/> [cit. 23. 2. 2019].

Etika výzkumu

Markéta Zandlová

Magdaléna Štovičková Jantulová